

ZAŠTITA KULTURNOG NASLIJEĐA U GAZI HUSREV-BEGOVOJ BIBLIOTECI U DOBA PANDEMIJE COVID-19

Ruhulah HODŽIĆ
Gazi Husrev-begova biblioteka
rhodzic@ghb.ba

Ejla ĆUROVAC
Gazi Husrev-begova biblioteka
emuhovic@ghb.ba

SAŽETAK: U ovom radu se govori o utjecaju pandemije COVID-19 na rad institucija kulture koje se bave prikupljanjem, obradom, valorizacijom, čuvanjem i prezentacijom kulturnog naslijeđa, pri čemu je naglasak stavljen na dva pitanja ovog negativnog utjecaja. Prvo pitanje odnosilo se na utjecaj virusa na materijale kulturnog naslijeđa, preciznije, riječ je o postojnosti virusa SARS-CoV-2 na materijalima i metodama zaštite, odnosno dezinfekcije materijala kulturnog naslijeđa. Drugo pitanje se odnosilo na negativni utjecaj pandemije na rad institucija kulture, naročito na izazove s kojima su bile suočene ove institucije zbog fizičkog zatvaranja kao i drugih nametnutih restriktivnih mjera. Kroz prezentaciju rada i aktivnosti Gazi Husrev-begove biblioteke u okolnostima pandemije COVID-19, prikazano je moguće rješenje ili perspektiva, a koja se ogleda u neophodnosti da se, u vremenu koje je obilježeno stalnim i brzim razvojem digitalnih tehnologija, rad institucija kulture kao i dostignuća na ovom polju prezentiraju preko digitalnih platformi. Unutar ove perspektive razumijevanje kulturnog naslijeđa kao snažnog resursa za održivi razvoj se mora jasnije artikulirati u široj javnosti, kroz kontinuirani rad na promociji i afirmaciji kulturnog naslijeđa.

Ključne riječi: Gazi Husrev-begova biblioteka, virus COVID-19, kulturno naslijeđe, zaštita kulturnog naslijeđa

Uvod

Pandemija COVID-19 već je proglašena najtežom zdravstvenom krizom moderne povijesti.¹ Ogroman broj nepoznanica vezanih za virus SARS-COV-2 doprinio je, a i dalje doprinosi, teško kontroliranoj brzini širenja virusa. Prema Svjetskoj

zdravstvenoj organizaciji do sada je ukupno potvrđeno više od 94 miliona slučajeva zaraženosti koronavirusom, s preko dva miliona smrtnih slučajeva.² U takvim okolnostima zaštita kulturno-povijesnog naslijeđa predstavlja veliki izazov, ne samo za konzervatore i restauratore, odnosno

one koji se neposredno bave zaštitom, već i za sve one koji se u kulturnim institucijama bave prikupljanjem, obradom, valorizacijom, čuvanjem i prezentacijom kulturno-povijesnog naslijeđa. Zaštita kulturnog naslijeđa u kriznim ili vanrednim situacijama treba biti organizirana i vođena

¹ “COVID-19 pandemic Humanity needs leadership and solidarity to defeat the coronavirus” dostupno na <https://www.undp.org/content/undp/en/home/coronavirus.html>, pristupljeno 21.01.2021.

² Na web stranici WHO- World Health

Organization, na dnevnoj osnovi se ažuriraju podaci o broju zaraženih, kao i o svim drugim relevantnim informacijama vezanim za pandemiju COVID-19. Gore navedeni podaci su preuzeti sa stranice <https://covid19.who.int/table>, pristupljeno 21.01.2021.

³ “Protecting Cultural Heritage during COVID-19”, više dostupno na: <https://www.iccrom.org/news/protecting-cultural-heritage-during-covid-19>, pristupljeno 12.01.2021.

prema jasno definiranim strategijama i planovima djelovanja koje su donijele krovne međunarodne organizacije, kao i znanstvene institucije koje se bave zaštitom kulturnog naslijeđa u kriznim situacijama.³

Virusi SARS-CoV-2 na materijalima kulturnog naslijeđa

Virusi su besćelijski mikrobi, odnosno acelularni oblici⁴ čija se veličina mjeri u nanometrma. Tijelo virusa se naziva čestica, i zbog svoje veličine ne može se vidjeti običnim mikroskopom, odnosno, da bi se moglo vidjeti, potreban je elektronski mikroskop koji ima puno veće uvećanje.⁵ Virusi, uglavnom, osim bakterijskih virusa⁶, nisu opasni po materijale kulturnog naslijeđa. Istraživanja i analize su potvrdili da ni virus SARS-CoV-2 nije opasan po materijale kulturnog naslijeđa.⁷ Nakon utvrđivanja "bezopasnosti" virusa po materijale kulturnog naslijeđa, fokus istraživanja medicinske i naučne zajednice bio je ispitivanje opstojnosti virusa SARS-CoV-2 na materijalima kulturnog naslijeđa. Istraživanja su pokazala da opstojnost virusa na

osnovnim materijalima, nosiocima kulturnog naslijeđa, varira. Pa tako virus, u srednjim vrijednostima, može da preživi na:

- Metalu – 5 dana
- Staklu – 6 dana
- Plastici – 9 dana
- Drvetu – 4 dana
- Kamenu – 12 dana
- Keramici – 5 dana
- Papiru – 5 dana⁸

Opstojnost virusa na materijalima pisanog naslijeđa, odnosno bibliotečke građe, varira od 1 do 8 dana.⁹ Istraživanja su također pokazala da opstojnost virusa varira unutar jednog materijala zbog načina rukovanja i slaganja. Pa tako naprimjer na jednom pojedinačnom listu papira virus može opstati samo dva do tri dana, ali ako samo još jedan papir stavimo preko njega, onda se opstojnost virusa produžava na 5 dana. Sličan je slučaj i s koricama, bilo mehkog ili tvrdog uveza, gdje u pojedinačnom slučaju virus opstaje 1 dan, a kada je složen jedan na drugi, onda je opstojnost virusa 6 dana.¹⁰

Iako postoji nekoliko metoda sterilizacije papira, i uopće bibliotečke

građe, kao što je sterilizacija UV zračenjem ili sterilizacija 70% etanolom, one najčešće nisu efikasne kod dezinfekcije zbirki ili većih količina predmeta koje treba sterilizirati.¹¹ Naprimjer, nedostatak UV sterilizacije se ogleda u tome što je UV sterilizacija učinkovita samo na površinama koje su izravno izložene UV zračenju, te stoga naslagani papiri ili listovi unutar jedne knjige neće biti sterilizirani. Osim toga, UV zračenje može dovesti do oštećenja materijala, kao što je blijeđenje, diskoloracija, krhkost i ubrzano starenje papira.¹² Na osnovu svih informacija dobivenih velikim brojem provedenih analiza i dijagnostičkih istraživanja, preporuka svih relevantnih organizacija i institucija koje se bave zaštitom kulturnog naslijeđa¹³ je da se predmeti skupljaju u karantenu te da se na taj način dezinficiraju. Već smo naveli vremenski period zadržavanja na različitim predmetima i materijalima, te je period minimalnog trajanja karantene neophodno prilagoditi vrsti materijala. Sve tabele, kao i rezultati novih istraživanja mogu se preuzeti na web stranici OCLC-a (Međunarodna organizacija/asocijacija biblioteka).¹⁴

⁴ "Virus biology" dostupno na: <https://www.britannica.com/science/virus>, pristupljeno 20.01.2021.

⁵ Uvećanje običnog, optičkog mikroskopa iznosi 1000 puta, dok uvećanje elektronskog mikroskopa iznosi više od 100 000 puta. Pogledati više u radu "Dokumentiranje baštine prirodnoznanstvenim metodama" na <https://hrcaak.srce.hr/117647>, pristupljeno 20.01.2021.

⁶ Kako virusi nemaju ćelijsku građu, da bi se razmnožavali moraju ući u ćelije domaćina. Prema domaćinu kojeg napadaju virusi se dijele na biljne, animalne (virusi čovjeka i životinja) i bakterijske (bakteriofage).

⁷ Cristina Escudero "Does COVID-19 affect cultural heritage?" dostupno na: <https://www.proculther.eu/does-covid-19-affect-cultural-heritage/>, pristupljeno 14.01.2021.

⁸ "Caring for Heritage Collections During the COVID-19 Pandemic" dostupno na: <https://www.canada.ca/en/conservation-institute/services/conservation-preservation-publications/canadian-conservation-institute-notes/caring-heritage-collections-covid19>.

html#b8, pristupljeno 11.01.2021.; <https://www.oclc.org/realm/happening-now.html>, pristupljeno 6.01.2021.

⁹ "REALM Project – Research" dostupno na: <https://www.oclc.org/realm/research.html>, pristupljeno 20.01.2021.

¹⁰ "Test 1: Natural attenuation as a decontamination approach for SARS-CoV-2 on five library materials" dostupno na: <https://www.webjunction.org/content/dam/WebJunction/Documents/webJunction/realm/test1-report.pdf>, pristupljeno 21.01.2021.; "VISUAL AID: BOOKS AND PAPER" dostupno na <https://www.oclc.org/content/dam/realm/documents/visual-aid-paper.pdf>, pristupljeno 21.01.2021.

¹¹ Lara Ewen "How to Sanitize Collections in a Pandemic" dostupno na: <https://americanlibrariesmagazine.org/blogs/the-scoop/how-to-sanitize-collections-covid-19/>, pristupljeno 20.01.2021.

¹² "3.5 Disinfecting Books and Other Collections" dostupno na: <https://www.nedcc.org/free-resources/preservation-leaflets/3-emergency-management/3.5-disinfecting-books>, pristupljeno 21.01.2021.

¹³ "Which measures should be taken in Libraries during the COVID-19 Epidemic" dostupno na: https://www.ifla.org/files/assets/hq/topics/libraries-development/documents/slovenian_health_guidelines_for_public_libraries.pdf, pristupljeno 22.01.2021.; "3.5 Disinfecting Books and Other Collections" dostupno na: <https://www.nedcc.org/free-resources/preservation-leaflets/3-emergency-management/3.5-disinfecting-books>, pristupljeno 22.01.2021.; "Collection Care" dostupno na: <https://www.culturalheritage.org/resources/emergencies/collections-care-amid-covid-19>, pristupljeno 22.01.2021.

¹⁴ OCLC je međunarodno udruženje biblioteka, koje djelujući na globalnom planu pruža zajedničke tehnološke usluge, izvorna istraživanja i programe zajednice za svoje članstvo i bibliotečku zajednicu u cjelini. Rezultate istraživanja utjecaja virusa SARS-CoV-2 na materijale kulturnog naslijeđa u okviru REALM projekta pratiti na: <https://www.oclc.org/en/home.html>, pristupljeno 22.01.2021.

Dakle, preporuke za rad biblioteka u doba COVID-19, koje se odnose na sigurnost ljudi i dezinfekciju materijala, a temeljene na rezultatima dosadašnjih istraživanja iz područja kulturnog naslijeđa, medicinske i naučne zajednice u vezi s virusom COVID-19, su:

- Svi korisnici i djelatnici biblioteka trebaju nositi zaštitne maske i rukavice;
- Mjerenje temperature i dezinfekcija ruku na ulazu u biblioteke;
- Minimiziranje broja zaposlenika koji su u direktnom kontaktu s korisnicima;
- Pojednostavljanje procedura dobivanja bibliotečke građe;
- Sistem “grab&go” za one biblioteke koje izdaju knjige van ustanove;
- Za biblioteke koje ne izdaju knjige osim u čitaonice preporučuje se fizička distanca razmaka 2 metra;
- Redovno dezinficiranje površina i prostorija;
- Vođenje evidencije o korištenju bibliotečkih fondova;
- da se sva bibliotečka građa drži u karantenu minimalno onaj broj dana koji je utvrđen kao vrijeme opstojnosti virusa SARS-CoV-2.

Važno je naglasiti da je osnovna preporuka zdravlje i sigurnost ljudi, odnosno, u ovom slučaju, onih koji neposredno rade s materijalima kulturno-povijesnog naslijeđa.

Utjecaj pandemije COVID-19 na institucije kulture

Pitanje koje se nametnulo kao temeljno, čiji odgovor je trebao kreirati

politiku i strategiju zaštite kulturnog naslijeđa u doba COVID-19, jeste kako izbjeći ili u najmanju ruku minimizirati negativne utjecaje pandemije na institucije kulture. Iako sam virus SARS-CoV-2 nije opasan po materijale kulturnog naslijeđa, zbog srazmjera pandemije i njenog negativnog utjecaja na rad kulturnih institucija¹⁵ činilo se posebno važnim naglasiti pitanje odnosa, kako djelatnika u kulturnim institucijama, tako i šire javnosti. Treba imati na umu da razumijevanje kulturnog naslijeđa kao snažnog resursa za održivi razvoj društva¹⁶ nije baš najjasnije artikulirano u našoj javnosti. Svjedoci smo da se kulturno naslijeđe i njegova zaštita počesto nalaze na marginama interesa šire zajednice, ali i na marginama budžeta vlasti. Nakon proglašenja epidemija, odnosno pandemije COVID-19, prva rezanja u budžetima bila su u stavkama za kulturu. To se posebno odnosilo na one kulturne institucije koje su neprofitabilne i koje, bar u onom najprostijem smislu, kratkoročno ne donose novac. To su uglavnom institucije koje se bave prikupljanjem, obradom, valoriziranjem i zaštitom kulturnog naslijeđa.

I u tom smislu važno je stalno podsjećati da kulturna baština ima dugoročne pozitivne učinke na ekonomski, društveni i socijalni razvoj lokalne sredine i društva uopće.¹⁷ Kreiranje širokog kulturno-političkog diskursa, koji nije ograničen na percepciju postojećih mogućnosti, mogao bi pomoći u kreiranju svjetlije perspektive u djelovanju ovih institucija.¹⁸ Prvi korak u tom pravcu trebao bi biti saradnja srodnih institucija, koje će zajedno raditi na afirmaciji i promociji kulturno-povije-

snog naslijeđa, te na podizanju svijesti o važnosti njegove zaštite i očuvanja.

Fizičko zatvaranje oko 90% kulturnih institucija u svijetu tokom pandemije Covid-19 je mnogo utjecalo na kulturne institucije da se okrenu nekim alternativnim metodama prezentiranja kulturnog bogatstva koje posjeduju. S obzirom na to da se fizički institucije kulture nisu mogle posjetiti, mnoge od njih su se okrenule ka virtualnom svijetu i otvorenom pristupu svom kulturnom blagu.¹⁹ Održavane su online izložbe, konferencije, premijere predstava i filmova, koncerti i na taj su se način institucije borile protiv potpunog zatvaranja, ali su se borile i za poboljšanje psihičkog zdravlja stanovništva.

Rad Gazi Husrev-begove biblioteke u doba pandemije COVID-19

Gazi Husrev-begova biblioteka je još ranije krenula s digitalizacijskim projektima i početkom 2018. godine smo predstavili našu digitalnu biblioteku.²⁰ Sada se, u ovim uslovima, najbolje vidi njen značaj. Informacije o korištenju digitalne biblioteke u 2020. godini nam daju jasnu sliku o tome koliko je digitalizacija bitna u trenutnoj situaciji, s obzirom na to da se korištenje naše digitalne građe skoro udvostručilo u odnosu na 2019. godinu.

Serijske publikacije	185.191
Glasila Islamske zajednice	150.943
Monografske publikacije	13.010
Rukopisi – Katalozi GHB	4.812
Fototeka	4.219
Rukopisi	2.818
Arhiv	2.213
xGHB interno	110

¹⁵ “Socio-economic impact assessment of Covid-19 to cultural and creative sectors in Bosnia and Herzegovina” dostupno na: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000374796>, pristupljeno 21.01.2021.

¹⁶ “Introducing Cultural Heritage into the Sustainable Development Agenda” dostupno na: <http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/images/HeritageENG.pdf>, pristupljeno 21.01.2021.

¹⁷ Tüzin Baycan, Luigi Fusco Girard, “Heritage in socio-economic development: Direct and indirect impacts” dostupno na: http://openarchive.icomos.org/1299/1/IV-2-Article9_Baycan_Girard.pdf, pristupljeno 22.01.2021.

¹⁸ “KULTUR SICHERN STATT ENTWICKELN?!” dostupno na: <https://www.kulturmanagement.net/Themen/Der-Blick-in-die-Realitaet-Kultur-sichern-statt-entwickeln,4189>, pristupljeno 18.01.2021.

¹⁹ “REPORT Museums, museum professionals and COVID-19” dostupno na: <https://icom.museum/wp-content/uploads/2020/05/Report-Museums-and-COVID-19.pdf>, pristupljeno 22.1.2021.

²⁰ “Digitalna Gazi Husrev-begova biblioteka” dostupno na: <https://www.preporod.info/bs/article/10803/digitalna-gazi-husrev-begova-biblioteka>, pristupljeno 22.01.2021.

Ukupno je tokom 2020. godine korištena 363.206 puta, a najviše su korištene serijske publikacije, te glasila Islamske zajednice.

Uposlenici Biblioteke su i tokom ovih teških mjeseci nastavljali s radom kreiranjem novih sadržaja a neki od njih su nuđeni online, putem digitalnih medija, kao što su izložbe “Mukabela i rukopisni džuzevi Kur’ana”, “Mevlud u kulturi bosanskohercegovačkih muslimana”, i “Ramazan u tradiciji Bošnjaka”.²¹

U proteklih nekoliko godina Gazi Husrev-begova biblioteka je kreirala i realizirala više projekata s ciljem zaštite, afirmacije i promocije kulturno-povijesnog naslijeđa. Među najznačajnije takve projekte spadaju projekti konzervacije i restauracije rukopisnog fonda Gazi Husrev-begove biblioteke, organizacija Prve međunarodne konferencije o zaštiti pisanog naslijeđa, digitalizacija fondova, što se posebno pokazalo značajnim u vremenu kada su postignuća na polju kulture mogla biti prezentirana jedino preko digitalnih platformi, i brojni drugi projekti.

Svakodnevno se i dalje radi i na novoj bazi podataka, koja u velikoj mjeri olakšava korisnicima pregled fondova, ali i rad samim uposlenicima Biblioteke. Trenutno je u procesu izrada modula za čitaonicu, kojim će se doprinijeti efikasnijem i lakšem naručivanju i zaduživanju građe od strane korisnika, ali i uposlenicima Biblioteke lakšem uvidu u korištenje čitaonica i bibliotečke građe. U najkraćem, kontinuirano unapređivanje i usavršavanje softverskih mogućnosti baze podataka jeste jedan od osnovnih zadataka Biblioteke, a sve u cilju ispunjavanja svjetskih standarda i olakšavanja rada istraživačima, naučnim i kulturnim djelatnicima.

Početak 2020. godine stavljen je u funkciju nova web stranica

Gazi Husrev-begove biblioteke. Prateći savremene standarde i trendove web dizajna, pristupilo se izradi nove web stranice Biblioteke koja je ponudila viši nivo preglednosti i funkcionalnosti. U cilju šire upotrebe i dostupnosti većem broju ljudi, web stranica je prilagođena i mobilnim uređajima. Stranica je prevedena na engleski, turski i arapski jezik, jer je Biblioteka oduvijek mjesto koje posjećuju istraživači iz cijelog svijeta.²² Upravo smo tokom pandemije imali pojačan broj zahtjeva “vanjskih korisnika” za našom građom, jer velikom broju institucija u svojim državama nažalost nisu mogli pristupiti.

U prošloj godini, koja je u potpunosti bila obilježena pandemijom COVID-19, Gazi Husrev-begova biblioteka je uspjela, pored drugih aktivnosti, uz podršku Ministarstva kulture i sporta Kantona Sarajevo, da u nešto manjem obimu realizira dva projekta koja su direktno vezana za zaštitu kulturnog naslijeđa, a to su: nastavak projekta Konzervacija i restauracija rukopisa, te Konzervacija starih fotografija i razglednica iz naše biblioteke.

Ulaganje u online prikaz umjetnosti i kulture je danas potreba, jer je pristup kulturi pitanje održivosti. Danas je zaista, više nego ikada, sasvim jasna važnost kulture, umjetnosti i kreativnosti za društvo, jer smo uvidjeli da dostupnost kulturnih sadržaja doprinosi mentalnom zdravlju i općoj dobrobiti.²³ Mnoge su baštinske i kulturne ustanove tokom prvog vala pandemije omogućile besplatan online pristup svojim sadržajima upravo u tu svrhu, i to nam je znak da se zapravo trebamo još više okrenuti ka digitalizacijskim projektima i digitalnim sadržajima, da budemo tu za javnost i korisnike Biblioteke u toku ovih teških mjeseci, ali i poslije.

Zaključak

Pandemija COVID-19, kao najveća zdravstvena kriza moderne povijesti, prouzrokovala je višedimenzionalne probleme u radu kulturnih institucija. Zaštita kulturnog naslijeđa u takvim okolnostima, s nametnutim restriktivnim mjerama koje su onemogućavale, uvjetno rečeno, normalan i ustaljen rad institucija kulture, bila je suočena s velikim izazovima. Neka pitanja su se nametnula kao temeljna, čiji odgovori su trebali kreirati politike i strategije rada kulturnih institucija u doba COVID-19, kao i zaštitu kulturnog naslijeđa.

Veliki broj istraživanja iz područja kulturnog naslijeđa, medicinske i naučne zajednice u vezi s virusom COVID-19, dali su odgovore na pitanja opstojnosti virusa SARS-CoV-2 na materijalima kulturnog naslijeđa, kao i o najefektivnijim i najsigurnijim metodama dezinfekcija. Istraživanja su, u najkraćem, pokazala da sposobnost virusa da preživi na različitim materijalima varira, ali varijacije opstojnosti virusa na jednom materijalu ovise o načinu rukovanja i pohrane. Temeljem ovih istraživanja preporuka međunarodnih organizacija iz područja kulturnog naslijeđa jeste da se predmeti i artefakti kulturnog naslijeđa dezinficiraju na način da se odlažu u karantenu. Ova metoda je, pokazalo se, učinkovita, sigurna i po ljude i po materijale kulturnog naslijeđa, najjednostavnija za realiziranje, i u smislu cijene i u smislu tehničkih mogućnosti.

Zbog nametnute fizičke distance, ali i fizičkog zatvaranja institucija kulture, aktivnosti vezane za kulturno naslijeđe su bile primorane *preseliti* u digitalni prostor. U takvim okolnostima bilo je važno stalno raditi na afirmaciji i promociji kulturnog naslijeđa, na podizanju svijesti o važnosti i značaju kulturnog naslijeđa i njegove zaštite,

prema digitalnom” dostupno na: <https://irmo.hr/wp-content/uploads/2020/11/irmo-aktualno-15.pdf>, pristupljeno 22.01.2021.

²¹ Fatima Tinjak, “Posjete i izložbe u Gazi Husrev-begovoj biblioteci 2020. godine”, *Bilten Gazi Husrev-begove biblioteke*, Sarajevo, 2021, 22.

²² Hamza Kurtanović, “Novi izgled web

stranice Gazi Husrev-begove biblioteke”, *Bilten Gazi Husrev-begove biblioteke*, Sarajevo, 2021, 42.

²³ Barbara Lovrinić, “Kulturna baština u doba COVID-19 krize – ubrzani pomak

kroz prezentaciju postignuća na polju kulture preko digitalnih platformi.

Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu je i ovaj put pokazala da je spremna odgovoriti svim vrstama izazova, i u teškim vremenima

ispunjenim brojnim izazovima biti među prvima koja će ponuditi nova sadržaje ali i perspektive. Biblioteka u doba COVID-19 je, unatoč teškoj situaciji i svim izazovima, nastavila da radi na afirmaciji i promociji kulturnog

naslijeđa. Organiziran je veliki broj online izložbi, uposlenici su učestvovali na webinarima i online seminarima, kontinuirano je rađeno na unapređenju *digitalne biblioteke*, čiji značaj se posebno vidio u protekloj godini.

Literatura

- Barbara Lovrinić, "Kulturna baština u doba COVID-19 krize – ubrzani pomak prema digitalnom", dostupno na: <https://irmo.hr/wp-content/uploads/2020/11/irmo-aktualno-15.pdf>
- "Caring for Heritage Collections During the COVID-19 Pandemic" dostupno na: <https://www.canada.ca/en/conservation-institute/services/conservation-preservation-publications/canadian-conservation-institute-notes/caring-heritage-collections-covid19.html#b8>
- "Collection Care" dostupno na: <https://www.culturalheritage.org/resources/emergencies/collections-care-amid-covid-19>
- "COVID-19 pandemic Humanity needs leadership and solidarity to defeat the coronavirus", dostupno na: <https://www.undp.org/content/undp/en/home/coronavirus.html>
- Cristina Escudero, "Does COVID-19 affect cultural heritage?", dostupno na: <https://www.proculther.eu/does-covid-19-affect-cultural-heritage/>
- "Digitalna Gazi Husrev-begova biblioteka" dostupno na: <https://www.preprod.info/bs/article/10803/digitalna-gazi-husrev-begova-biblioteka>
- "Disinfecting Books and Other Collections", dostupno na: <https://www.nedcc.org/free-resources/preservation-leaflets/3.-emergency-management/3.5-disinfecting-books>
- Fatima Tinjak (2021). "Posjete i izložbe u Gazi Husrev-begovoj biblioteci 2020. godine", *Bilten Gazi Husrev-begove biblioteke*, Sarajevo.
- Hamza Kurtanović (2021). "Novi izgled web stranice Gazi Husrev-begove biblioteke", *Bilten Gazi Husrev-begove biblioteke*, Sarajevo.
- "Introducing Cultural Heritage into the Sustainable Development Agenda", dostupno na: <http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/images/HeritageENG.pdf>
- "Kultur sichern statt entwickeln?!", dostupno na: <https://www.kulturmanagement.net/Themen/Der-Blick-in-die-Realitaet-Kultur-sichern-statt-entwickeln,4189>
- Lara Ewen, "How to Sanitize Collections in a Pandemic", dostupno na: <https://americanlibrariesmagazine.org/blogs/the-scoop/how-to-sanitize-collections-covid-19/>
- "Protecting Cultural Heritage during COVID-19", dostupno na: <https://www.icrom.org/news/protecting-cultural-heritage-during-covid-19>
- "REALM Project – Research", dostupno na: <https://www.oclc.org/realm/research.html>
- "Report: Museums, museum professionals and COVID-19" dostupno na: <https://icom.museum/wp-content/uploads/2020/05/Report-Museums-and-COVID-19.pdf>
- "Socio-economic impact assessment of Covid-19 to cultural and creative sectors in Bosnia and Herzegovina". Dostupno na: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000374796>
- "Test 1: Natural attenuation as a decontamination approach for SARS-CoV-2 on five library materials" dostupno na: <https://www.webjunction.org/content/dam/WebJunction/Documents/webJunction/realms/test1-report.pdf>
- Tüzün Baycan, Luigi Fusco Girard, "Heritage in socio-economic development: Direct and indirect impacts" dostupno na: http://openarchive.icomos.org/1299/1/IV-2-Article9_Baycan_Girard.pdf
- "Virus biology", dostupno na: <https://www.britannica.com/science/virus>
- "Visual aid: books and paper", dostupno na <https://www.oclc.org/content/dam/realm/documents/visual-aid-paper.pdf>
- "Which measures should be taken in Libraries during the COVID-19 Epidemic", dostupno na: https://www.ifa.org/files/assets/hq/topics/libraries-development/documents/slovenian_health_guidelines_for_public_libraries.pdf

الموجز

حماية التراث الثقافي في مكتبة الغازي

خسروبك في زمن كوفيد - 19

روح الله خوجيتش إيلا تشوروفاتس

يتحدث هذا المقال عن تأثير جائحة كوفيد - 19 في عمل المؤسسات الثقافية التي تشغل في جمع التراث الثقافي ومعالجته وتقويمه وحفظه

Summary

PROTECTION OF CULTURAL HERITAGE IN GAZI HUSREFF-BEY'S LIBRARY IN TIMES OF COVID-19

Ruhulah Hodžić, Ejla Ćurovac

This article relates about the impact that COVID-19 pandemic has had on the work and functioning of cultural institutions that deal with collection, processing, assessment, maintenance, and presentation of cultural heritage. Two questions regarding

وعرضه، مع التركيز على مسألتين لهذا التأثير السلبي. المسألة الأولى تتعلق بتأثير الفيروس في مواد التراث الثقافي وبالتحديد مدى بقاء فيروس (سارس - كوفيد - 2) في المواد وطرق حماية مواد التراث الثقافي وتعقيمها. والمسألة الثانية تتعلق بتأثير الجائحة السلبي في عمل المؤسسات الثقافية وخاصة التحديات التي تواجهها هذه المؤسسات نتيجة إغلاقها وإخضاعها لتدابير مقيّدة أخرى. ومن خلال استعراض عمل ونشاطات مكتبة الغازي خسرويك في ظروف جائحة كوفيد - 19، تم عرض الحل أو التصور المستقبلي الممكن والذي يتجلى - في هذا الزمن المتسم بالتطور السريع للتقنيات الرقمية - في ضرورة عرض عمل المؤسسات الثقافية وإنجازاتها عبر المنصات الرقمية. إن التراث الثقافي مورد قوي للتنمية المستدامة ضمن هذا التصور المستقبلي، لذا يجب عرضه بوضوح على الرأي العام من خلال الترويج المتواصل للتراث الثقافي والتعريف به.

الكلمات الرئيسية: مكتبة الغازي خسرويك، فيروس كوفيد - 19، التراث الثقافي، حماية التراث الثقافي.

the negative effect thereof is especially highlighted here. The first is related to the effect of the virus upon the physical materials of cultural heritage: the period of survival of SARS-Cov-2 on those materials, methods of protection and methods of disinfection of these materials. The second question is related to the negative impact this pandemic has had upon the functioning of cultural institutions after various restrictions have been imposed and challenges they faced after decisions are made to close down. Through presentation of the work of Gazi Husref-bey's Library under the circumstances of COVID-19 pandemic, we also present a possible solution or a prospect of cultural institutions in general. Requirement of the time marked by persistent and rapid development of digital technology necessitates that the functioning of the cultural institutions and presentation of their achievements is shifted towards digital platforms. Within this perspective it is essential to articulate the significance of cultural heritage as a powerful resource for a sustainable development to the general public. This is achievable only through continuous efforts in promotion and affirmation of cultural heritage.

Key words: Gazi Husref-bey's Library, virus COVID-19, cultural heritage, protection of cultural heritage.